

У світотворчих колядках-уявленнях праукраїнців Всесвіт — це «містична хата, збудована з дерева первовічного», стоїть вона в райському садку господаря-творця, і вже тим особлива.

А у садочку світелка стояла,
Світелка стояла, світ прикрашала.
А в тій світелці три оконця,
А в тій світелці багато сонця.
В першій оконечку — ясний місяць,
В другій оконечку — ясне сонце,
В третій оконечку — ясні зірки.
Що ж місячик — то господарик,
Що сонечко — то господинька,
Ясні зірки — то їхні дітки.
Щедрий вечір, добрий вечір!
Добрим людям на здоров'я!

Так мовиться в одній архаїчній колядці. І відразу стає зрозуміло, чому для українця його хата — це символ

родинного благоденства, духовного і матеріального багатства, місце проведення сімейних і календарних обрядів, магічних ритуалів. Недарма зведення хати вважали однією з найголовніших подій у житті. Тому що це і родинне вогнище, і місце перебування душ предків, і досконала модель Космосу, у якій немає нічого зайвого. Вибір місця під хату, деревини для будівництва, спорудження оселі, внутрішня її оздоба, урочисті входи — усе це насичене багатоманітною обрядовістю, містичними ритуалами та повір'ями. Але не тільки від удаю проведених ритуалів залежало щасливе майбутнє мешканців нової господи. На чатах добробуту родини стояли невидимі охоронці-помічники, які сакральними путами замовлянь, вірувань і заклинань були прив'язані до простору світлиці, покуття, печі, порога, комина, сволока, допоміжних господарських приміщень. І завдання цих хранителів не тільки оберігати.

Тож увійдімо в магічний світ української хати — увійдімо з добрими намірами, із сонцем у помислах і ближче познайоммося з невидимими охоронцями оселі.

Домовик

хатник, гуркало, похатник, охоронець, господар, служка, помічник, сусідко, домовий, пожилець, доброхот, домашній дід, перейма, велесич

Добрий

Живе в хаті: під порогом, під піччою, на горниці, під підлогою

Вартовий і покровитель роду

Палена шерсть, нози або ведмеди, дзеркало, залізна палиця, кров чорного півня, сіль, часник, нова, виделки

Несолена каша, хліб, молоко, солодощі

Вінок

Душа людини, або жертвовної тварини, або дерева

Добрий дух оселі. Охоронець і покровитель роду. Оберігає родину, якою опікується, від поганих людей, недобрих духів, лихих істот; сприяє достатку, береже мир в оселі. За давніми легендами, коли в краю починалася війна, то навіть домовики виходили на вулицю і пліч-о-пліч із родом ставали до бою проти ворога.

Серед домашніх чарівних істот домовик найголовніший. Усі інші духи обійстя йому скоряються. Його сила й міць напряду залежать від того, наскільки дружні взаємини в родині.

За деякими повір'ями, у домовика може бути й дружина-домовичка. Та здебільшого він, як, зрештою, і всі інші домашні духи, не має сім'ї.

За прадавніми уявленнями, дух-вартовий з'являвся в оселі, щойно закінчували її будувати. Традиційно домашній дід разом з іншими хатніми духами «на запросини» переходив зі старої будівлі в нову. Збереглося багато описів такого обряду. Наведемо кілька найкolorитніших.

Коли господиня перед переходинами в нову оселю востаннє протоплювала піч старої хати, то обов'язково спалювала і старий поріг. Наші предки вважали його умовною межею, місцем переходу з одного простору в інший. Під ним мешкали духи. Прибираючи поріг, прибирали й умовну межу. Після його спалювання декілька жаринок хазяйка клала в череп'яний горщик, приказуючи: «Ласкаво просимо і тебе, дідусю, і все твоє сімейство на нове місце!» Жар із горщика висипала в піч нової хати, горщик розбивала й черепки закопувала під покуттям. Деколи в старій печі спалювали разом із порогом один із постолів [плетене селянське взуття], при цьому промовляли: «Ось тобі, дідо, сани, поїхали з нами».

Іноколи в останню ніч перед переходинами залишали відчиненою скриню, з якою переїжджали, та при цьому говорили: «Хатнику-господарю, переходи з нами в нову оселю». А ще можна було взяти старі чоботи, бажано господаря оселі, виставити їх на ніч на горище, супроводжуючи словами: «Батьку-домовику, переходи з нами в нову хату!» На ранок чоботи забирали, вірячи, що з ними забирають і домовика.

Доволі простим, але дієвим способом вважали перенесення домовика в нову оселю через хліб. Коли востаннє в старій печі його пекли, то одну хлібину не з'їдали. Її загортали у вишитий рушник та відклали на черинь — площину над зводом печі між кошиком і стіною, призначену для спання, сушіння зерна, різних трав тощо. У день переходин кожен член родини, від найстаршого до найменшого, тричі мав торкнутися рукою припечка та промовити: «Переходи, хатнику, з нами. На нову господарку, на нове добро!» Далі господар дїставав відкладений рушник із хлібом і переносив його в нову господарку. Але перед тим у нову хату запускали чорного півня та чорну курку. Щойно півень прокукурівав — можна

було заходити в новозбудовану оселю. А як уже зайшли, то хліб урочисто клали на покуття. Його не їли, а використовували в побутовій магії — годували хвору худібку чи вгамовували неспокійного домовика.

Не менш дієвими були «переводини» домовика через віник. Коли востаннє підмітали підлогу в старій хаті, то віник ставили біля печі мітлою догори, промовляючи: «Іди, діду, з нами. На нову хату, на добру долю!» Віник, звісно, забирали з собою. Гуцули, наприклад, вірили, що саме під ним любить спочивати домовик. І навіть коли віник зношувався, його просто так не викидали. Спочатку в'язали новий і ставили на місце старого. Старий розв'язували й залишали біля нового на ніч. І тільки на ранок виносили з хати. Залишки старого віника спалювали в купальській ватрі. Навіть існував один день у році, а саме 9 червня, на Федори, коли заборонялося брати віник до рук і вимітати сміття. Це для того, щоб не потривожити домовика. Вважали, що цього дня він постійно сидить під віником і, якщо його потурбувати, може розсердитися.

Бувало, що з певних причин домовик залишався в старій хаті й не погоджувався на перехід. Досі в українців побуває повір'я, що, перш ніж зайти в покинуту хижу чи в лісову хатину-зимівник, слід попросити дозволу: «Господарю-пане, дозволь увійти (чи переночувати)!»

З переходинами й перенесенням домовика на нове місце все зрозуміло, але ж звідки брався отой, найперший, господар хати, якого потім припрошували перейти зі старої оселі в нову?

Ритуал «народження» домовика глибоко архаїчний і відбувався ще на стадії закладання хати. За праукраїнськими віруваннями, земля — це місце перебування пращурів, і непокоїти її без потреби — великий гріх, бо можна розгнівити померлих і накликати на родину

прокляття. Тому, вибираючи місце для нової оселі та тривожачи землю, спочатку мусили вмилостивити пращурів — принести офіру [жертву]. Жертви зазвичай були людськими. Найстарший представник роду інколи навіть добровільно зголошувався на таку жертвність, адже був переконаний, що його дух по смерті стане невидимим опікуном хати й усєї родини.

Також домовиком чи іншим хатнім духом міг стати той, хто випадково, ненавмисно загинув під час будівництва нової світлиці.

З роками традиції еволюціонували. Замість людей стали офірувати свійських тварин (козлика, півня, курку тощо). І врешті відбувся поступовий перехід до безкровних пожертв, якими ставали зерно, хліб, трави, квіти, зілля, ладан, проскурки, дрібні гроші абощо. Хоча подекуди й досі вірять, що той, хто першим переступить поріг новозбудованої хати, незабаром помре. Звідси й традиція: першим впускають у нову оселю kota, а за ним заходить найстарший член родини.

Якщо з певних причин не вдалося прикликати «народження» домовика жертвою, а старий домовик відмовився переходити в нову господу, тоді як бути? Можна було його «виростити». Таких домовиків називали хованцями, вихованцями, антипками, годованцями. Про них поговоримо окремо. Як і про тих домовиків, що їх у певні дні можна й сьогодні запросто купити в Кутах чи в Косові на базарі. Інколи навіть підібрати випадково.

Отже, домовики «народжувалися» по-різному: з душі людини, з душі жертвовної тварини і навіть із душ дерев, що їх брали для будівництва хати.

Вважають, що старший домовик, то молодший він на вигляд. Бо народжується старим, а вмирає немовлям. Здебільшого зовні це старий низенький дід, з великими очима, що змінюють колір, із сивим кошлатим волоссям

та довгою бородою. Тіло домовика геть укрите шерстю, навіть долоні. Колір шерсті зазвичай такий, як волосся в господаря дому. Вуха довгі й загострені, наче в kota. За повір'ям, якщо в хаті живе домовик, зарослий густою шерстю, — це на добро, а якщо голий — то на злидні. Недарма в деяких регіонах України досі зберігся звичай на весіллі садити молодят на вивернутого кожуха. Це для того, щоб задобрити-запросити в оселю до молодої родини волохатого домовика і не впустити голого, за яким неминуче прийдуть злидні.

Старі люди кажуть: коли помирає господар хати, домовик надіває шапку покійника, прибирає його зовнішності та протяжно й гірко голосить. І це можна підглядіти, якщо зазирнути з двору у вікно світлиці на передодні смерті хазяїна.

Однак побачити домовика в отій самій людській подобі могли тільки діти, свійські тварини та непрості люди, тобто люди, яких народна традиція наділила надприродною силою: вони своїми знаннями та вміннями вирізнялися з-поміж оточення, були непростими для інших — це знахарі, відунки, відуні, травники, ворожбити, чарівники, бацьники тощо.

Праукраїнці вважали хатника невидимим духом, який, утім, час від часу міг ставати то котом, то цвіркуном, то собакою, то павуком, то вужем. У польовому дослідженні Н. Стаценка йдеться: «Хатній вуж жив або під піччю, або під порогом, і над порогом не можна було нічого робити, навіть сидіти, щоб вужу не було тяжко. А коли траплялося, то й хату на нього покидали, бо вони (вужі) могли хворобу на ворога напустити або загризти до смерті. Їх домовиками частіше звали». На підтвердження цього існує повір'я, за яким 3 березня домовик линяє, скидаючи стару шкіру, як змія. І тоді він стає небезпечним, бо нікого не впізнає. Тому слід було

поводитися тихо й смиренно в цей день, щоб не накликати гніву домовика.

За давніми повір'ями, в оселі є місця, які хатник любить найбільше, — це піч, поріг, скриня, комин і горіще. І саме в тих місцях у ніч із четверга на п'ятницю було заведено лишати для домовика вечерю на знак вдячності за його опіку та службу. То могли бути несолена каша, окраець хліба, молоко, якісь солодоці. А 27 листопада, перед Різдяним постом, після вечері спеціально залишали на столі недоїдки й немитий посуд. Забирали тільки виделки, ножі, сіль і часник, бо їх домовик не любить. Вважалось, що домовик таким чином переконується: господиня добре готує, бо тарілки порожні. А в баняхах недоїдки — це щоб домовик теж мав, чим заговіти.

Праукраїнці вірили, що домовик служить богу Велесу. Недарма його ще називали велесичем. А 10 лютого наші предки вшановували всіх велесичів. Цього дня в господі все мало бути прибрано, худібка чиста й сита. Особливо старалися догодити котам. Бо вважали, що в цей день домовик вселяється саме в kota і розмовляє з іншими свійськими тваринами через нього, випитуючи, добре чи погано справують господарі. Для домовика в цей день за піччю лишали горщик солодкої каші та примовляли: «Домовиче, домовиче, добрий чоловіче, я тебе прошу-благаю: на тобі кашу, будь до нас хороший». Крім того, за вечерю всі домашні розповідали хороші історії про доброго похатника. Вірили, що він цього вечора все пильно слухає.

Однак на Поліссі вважали, що навмисно годувати домовика не треба. Він же господар, і сам візьме собі все, що захоче.

Якщо хазяї ледачі й цим розсердили домовика, то в хаті можна посеред ночі почути грюкання дверима, стукання в шибку, гупання по стелі, завивання в комині,

неприємні схлипування, стогони. Хатник може зачати бити посуд, ламати меблі, улаштувати пожежі. Інколи він боляче щипається чи навіть душить господаря оселі або когось із родини. Це може бути й попередженням. Тоді потрібно запитати домовика — що не так робиться чи що чекає на родину. Відповіді зазвичай приходять уві сні.

Та інколи забави домовика затягуються і стають нестерпними. Народна магія створила багато способів «приборкання» норовливого сусідка. Найпростіші — кроплення свяченою водою порога й кутів хати, обкурювання оселі паленою шерстю кози чи ведмедя або спеціальним зіллям, освяченим у день Воздвиження Чесного Хреста, обстукування залізною палицею стін і підлоги зі словами: «Ти домовик, і ти повинен хату стерегти, господарство берегти, господарям догоджати, а не воювати! Знай своє місце!» Інколи біля того закутка, де, за переказами, найчастіше відпочиває домовик, ставили дзеркало, якого він панічно боїться. Тому що, за повір'ям, у свічаді домовик завжди бачить не своє відображення, а власну смерть.

Якщо все це не допомагало, то кликали «знаючого» чоловіка. Той приходив у час темного місяця, перед настанням молодика, і саме опівночі. На порозі мовчки різав чорного півня, випускав із нього кров на віник-держак [стертий віник]. Тоді цим віником вимітав усі кути в хаті, нашіптуючи тільки йому відомі заклинання.

Попри всю поважність домовика, йому традиційно приписували бешкетне приховування в хаті дрібних речей. Існує чимало нескладних ритуалів, які допомагають віднайти «заховане». Ось деякі з них. Слід узяти стрічку (чи хустинку, чи довгу міцну нитку) обов'язково червоного кольору, прив'язати до ніжки стільця та промовити голосно тричі: «Домовику-друже! Награвся, намилувався, а тепер, будь ласка, назад поверни!» Якщо стрічки

Зміст

Від автора	5
Умовні позначення.....	6

Хатні духи

Домовик.....	10
Казка про домовика	19
Хованець.....	28
Казка про Видимо й Невидимо.....	33
Доманя	40
Казка про вередливу Доманю.....	44
Коловертій.....	50
Кіт Коловертій	53
Покутній	58
Казка про доброго Покутнього	62
Кутиха	66
Казка про горобця, мишку та добру Кутиху	69
Пічник	72
Дбайливий Пічник	78
Жароок	80
Казка про Жароока, Річку та Правду	86
Зеркалиця	88
Казка про пихату красуню	93
Жировик.....	98
Казка про сміття	102
Кльоцник	104
Як жінка Мамуна надурила.....	107
Хлібник.....	112
Казка про хліб і золото	117

Дворові духи

Дворовик	124
Казка про гупого Дворовика	128
Хлівник.....	132
Як Іван гуси ділив.....	137
Воструха	140
Як Микола був короною.....	144
Конюшник	148
Як парубок Іван до Сонця ходив.....	153
Табунник.....	162
Казка про доброго Табунника.....	165
Стодольник.....	168
Казка про золотий мак.....	173
Ледаций	178
Казка про дідову перепічку	182
Пасічник	188
Гарбузове насіння	193
Лазник	196
Казка про розумну дівчину	200
Скарбник	204
Чарівна скриня	209
Інклюз та інклюзник.....	212
Чи завжди своя губа ближча?	217

Духи життєвого шклу

Доля і недоля	226
Казка про долю, яку конем не об'їдеш	231
Судниці	244
Казка про чарівну сопілку	247
Нетленні	250
Від долі не втечеш	253

Сприйя	256
П'ять талантів	259
Щастя	264
Казка про Щастя і Розум	268
Люб і нелюб	274
Казка про вірність і зраду	278
Хмелун	288
Цікавий міст	291
Буднітай	292
Казка про півника та млинок	297
Доброгост	300
Крилаті чоботи	302
Правда і кривда	306
Казка про Правду і Кривду	310
Сон	316
Золота бджілка	322
Дрімота й угомон	324
Казка про маленького зайчика	327
Відогонь	328
Казка про дивного Гедзя	330
Смерть	332
Казка про життя і смерть	337
Желя і карна	340
Слово про Ігорів похід (уривок)	344
Список літератури для додаткового читання	345

Літературно-художнє видання

Серія «Оберіг»

КОРНІЙ Дара

Чарівні істоти українського міфу. Домашні духиГоловний редактор *О. С. Кандиба*Провідний редактор *О. П. Рыбка*Редактор *М. М. Бірченко*Технічний редактор *Д. В. Заболотських*Коректор *О. В. Піскунова*Дизайнери й верстальники *Д. В. Заболотських, В. О. Верхолаз*

Підписано до друку 14.08.2019.

Формат 70x100/16. Ум. друк. арк. 28.52.

Наклад 3100 прим. Зам. № 6790.

Термін придатності необмежений

ТОВ «Видавництво «Віват».

61037, Україна, м. Харків, вул. Гомоненка, 10.

Свідоцтво ДК 4601 від 20.08.2013.

Видавництво «Віват» входить до складу ГК «Фактор».

Продбати книжки за видавничими цінами
та подивитися детальну інформацію
про інші видання можна на сайті www.vivat-book.com.ua
тел.: +38 (057) 717-52-71, +38 (073) 344-55-11, +38 (067) 344-55-11,
+38 (050) 344-55-11, e-mail: ishop@vivat.factor.ua

Щодо гуртових поставок і співробітництва звертатися:
тел.: +38 (057) 714-93-58, e-mail: info@vivat.factor.ua

Адреси фірмових магазинів «Книгарня Vivat»:

м. Харків, вул. Кайтанівська-Основоїська, 2.

тел.: +38 (057) 341-61-90, e-mail: bookstorevivat@gmail.com

м. Львів, вул. Дорошенка, 23.

тел.: +38 (032) 255-34-00, e-mail: bookvivatlviv@gmail.com

Видавництво «Віват» у соціальних мережах:

[facebook.com/vivat.book.com.ua](https://www.facebook.com/vivat.book.com.ua), [instagram.com/vivat_publishing](https://www.instagram.com/vivat_publishing)

Віддруковано згідно з наданим оригінал-макетом

у друкарні «Фактор-Друк».

61030, Україна, м. Харків, вул. Саратовська, 51.

тел.: +38 (057) 717-53-55